

A pöttyöstől a pixelig, avagy a nagykorúsodó gyerekirodalom

Lovász Andrea: *Felnőtt gyerekirodalom*. Cerkabella Könyvkiadó, Budapest, 2015

Lovász Andrea a jelenkori magyar gyerekirodalom-elmélet és -kritika egyik legnagyobb szaktekintélye. Publikációiban kitüntetett helye van a meseelméletnek, *Jelen idejű holnemvolt*¹ című könyve megkerülhetetlen műfajelméleti munka. Igazi ismertségre a *Gyermekirodalom*² című kiadványról írt elhíresült kritikája révén tett szert. Precíz bírálata³ megsemmisítő alapossággal szedi ízekre a könyvet mind formai, mind tartalmi szempontból. Most megjelent, *Felnőtt gyerekirodalom* című könyve válogatást közöl az elmúlt tizenöt év kritikáiból és tanulmányaiból. A kötet műfaji sokszínűsége (*Tanulmányok, kritikák és majdnem lexikon*) a befogadói réteg bővítésének lehetőségét hordozza. Hibriditása, majdnem lexikonsága nem teljes értékű leltárt sejtet, és ez a sokszínű „majdnemség” rányomja bélyegét a kötet egészére is. Ezzel a gyűjteménnyel az olvasó átfogó képet kaphat az elmúlt másfél évtized gyerekirodalmi mozgásairól, irányairól, bár a megcélzott olvasók egy részének („Minden felnőttnek, szülőnek, pedagógusnak ajánljuk.”) okozhat gondot a szövegek befogadása, hiszen bár Lovász Andrea nyelve sok helyen esszéisztikusnak tűnhet, ezzel együtt a korábbi értekező szövegek bonyolultsága is számos helyen vissza-visszaköszön (bár egy nem szakmabeli olvasó valószínűleg főként tájékozódásra használja a könyvet). Ezt a kettősséget a textusok eltérő keletkezési körülményei is fokozzák. Az írások ugyanis főként másodközlések, ám akad

¹ Lovász Andrea, *Jelen idejű holnemvolt*. Krónika Nova Kiadó, Budapest, 2007

² *Gyermekirodalom*. Szerk. KOMÁROMI Gabriella, Helikon Kiadó, Budapest, 1999

³ Lovász Andrea, *Gyermek-irodalom. Vázlat a Gyermekirodalom könyv kritikájához*. In *Új Forrás*, 2001/8. <http://www.jamk.hu/ujforras/010819.htm> (Letöltés dátuma: 2015. 05. 22.)

közöttük harmadközlés⁴ is, a kritikák legtöbbször az *Élet és Irodalom*ban és a *Bárkában*, míg a tanulmányok a *Bárka* mellett többek között az *Új Forrás*-ban, a *Csodaceruza* magazinban vagy a *Székelyföld* lapjain jelentek meg. A szöveg-újrashasznosítás a kötet összefoglaló jellege miatt nem különösebben problematikus, annyiban viszont mutatkoznak hiányosságai, hogy bár valamennyire összefésülték a szövegeket, eredeti megjelenésük helye nem csak a nyelvezetet, de a terjedelmet is befolyásolta: például az *ÉS Ex libris* rovatának kritikái alapvetően rövid terjedelműek, meglehetősen hiábavaló ezek bővítése.

A könyv Lovász Andrea privát kánonja mentén épül fel, ahol a kihagyás is értékítéletet közvetít, így lehetséges az, hogy Varró Dániel (bár több Varró-mű borítója és adatai is megtalálhatóak benne) könyveinek bírálatára kiharadt a kötetből. Arról nem vagyok meggyőződve, hogy például okáért Szabó T. Anna (akinek két verseskötetével is foglalkozik a kiadvány) versei értékesebbek lennének Varró szövegeinél, ám az igazán sajnálatos az, hogy a kötet nem tartalmazza a *Tiszatáj*-ban megjelent, verses formájú *Túl a Maszat-hegyen* kritikát⁵, amelyben Lovász Andrea kíméletlenül és szórakoztatóan szedi ízekre a művet. A fedőlap érdekessége, hogy bár három illusztrátor (Baranyai B. András, Kárpáti Tibor és Koncz Tímea) figuráinak montázsát tartalmazza, mégis harmonikus, együttélő világot alkot. Ezek után némileg csalódást okozott, hogy az illusztrációkról, illusztrátorokról meglehetősen kevés szó esik a könyvben.

Hiányérzete lehet az olvasónak a címadás okán is, hiszen reflektálatlan marad a gyermek–gyerek változatok közötti elmozdulás motivációja. Maga Lovász is a gyermekirodalom terminust alkalmazta korábbi munkáiban és előző könyvében is, azonban a 2010-ben megjelent, általa szerkesztett *Navigátor*-ban⁶ már a gyerekirodalom szó szerepel. 2011-ben a *Könyv és Nevelés* folyóiratban *Felnőtt gyerekirodalom* címen jelent meg tanulmánya⁷, ott olvasható a következő mondat: „Paradoxonnak tűnhet, de a játszó gyermekirodalom az igazán felnőtt gyerekirodalom” (42). Ezt követően a jelen könyvben címadó tanulmányá emelt szövegben is helyet kapott ez a mondat, de a két variáns közötti diszkrépancia tisztázása elma-

⁴ Pl. *A gyermekkor alkímiája* című szöveg a *Forrás* folyóiratban (2006/7–8.), majd a *Jelen idejű holnemvolt* utószavaként jelent meg, bizonyos részeit pedig önálló kritikaként/értelmezésként az új könyv is átvett, pl. SCHEER Katalin, *Nefelé. Kalandos történet kedves és kedvetlen gyerekeknek* (137–138).

⁵ Lovász Andrea, *A költészet kaptatóin*. *Tiszatáj*, 2004/8. 93–103.

⁶ *Navigátor. Kortárs gyerekirodalmi lexikon*. Szerk. Lovász Andrea. Cerkabella Könyvkiadó, Budapest, 2010

⁷ Lovász Andrea, *Felnőtt gyerekirodalom*, *Könyv és Nevelés*, 2011/2. 78–88.

radt. Kézenfekvő értelmezés lehet a szakító gesztus a korábbi, kritikával illetett *Gyermekirodalommal* szemben.

A címadás provokációja, hogy a felnőtt jelző alapján feltételezhetően létezik/létezett egy gyermek gyerekirodalom is, amely különbözik a felnőtt (komoly?) állapottól. A két stádium megléte a gyerekirodalomnak nevezett irodalmi közeg fejlődését feltételezi. Lovász Andreánál ugyan megjelenik a „professzionálisabb gyerekirodalmi szövegek létrejötte” kifejezés (29), de a folyamatok bemutatása az úgynevezett felnőtt és gyerekirodalom közötti határ elmosódására utal, ennek megfelelően annak buktatóira is felhívja a figyelmet.⁸ A felnőtttség ugyanakkor a gyerekirodalom elméleti diskurzusai felől erőteljes többlettudást, komolyabb viszonyulást sugalmaz.

A kötet lexikonszerűségét a lapszálon futó idézetek és kiadási adatokkal ellátott borítók erősítik. De pont ez a lexikonszerűség zavarja meg a lineáris olvasatot, amely – legyen az a szöveg mégoly tagolt is – egy tanulmány esetében kívánatos lenne, ugyanez a rövid kritikáknál talán kevésbé zavaró, még ha több oldalon futó citátumról is van szó, azonban a könyv formátumából eredő kis betűtípust megsínyli ezen idézetek olvashatósága is. A borítók szerepeltetése vizuális lábjegyzetként is funkcionál: Hans Heino Ewers könyvének adatai kikerülnek a lábjegyzetből, a borító képe a szöveg mellé ékelve azonban helyettesíti azokat, máshol viszont kissé kaotikus a szöveg és a kép viszonya.

A tanulmány- és kritikagyűjtemény a magyar gyerekirodalomban nem példa nélküli, gondolhatunk itt például a Bognár Tas⁹ vagy Boldizsár Ildikó¹⁰ írásait megjelentető könyvekre. Tanulságos egy teoretikus/kritikus szövegeit nagy dózisban olvasni: felismerni a visszatérő panelekből építkező struktúrákat, a szófordulatokat, a szókincset, a stílust. Lovász Andrea szövegeiből kirajzolódik egy konzekvensen végigvitt, erősen elméleti alappozású, kritikai-értelmezői attitűd. Befogadásesztétikai és hermeneutikai értelmezési stratégiák egészülnek ki az olvasásszociológia és a pedagógia szempontrendszerével. Lovász kritikái a szépirodalmi szövegek ese-

⁸ „Megfontolásra érdemes az egész kérdéskört érintő gondolat, miszerint a gyerekirodalom úgynevezett felszabádítása tulajdonképpen csak a felnőtt omnipotensztatusát erősíti, a felnőtt-gyerek különbséget szándékozik elmélyíteni, hiszen folyamatosan saját nemtudásával, tökéletlenségével szembesíti a gyerekolvasókat, így az irodalmát felnőtttesíti ugyan, de ezzel együtt őt magát gyerekségében konzerálja” (44).

⁹ BOGNÁR Tas, *Gyermekpróza. Világ- és magyar irodalom*. Felsőoktatási tankönyv. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. 278.

¹⁰ BOLDIZSÁR Ildikó: *Mesepoétika. Írások mesékről, gyerekekről, könyvekről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004

tében nem (mindig) a tévedhetetlen, magabiztos bíráló pozíciójából szólnak, sokkal gyakrabban él feltételes módú ítélettel. A problematikus gócpontokra inkább kérdésfelvetéssel hívja fel a figyelmet, mintsem kíméletlen ledorongolással, mindeközben nyíltan egyértelművé teszi kétségeit. Az olyan esztétikai kategóriák, mint az abszurd, a groteszk, a humor, fontos centrumai gondolatmenetének, ahogyan a zöld (környezetvédő) viszonyulás is, de a kritikus igazán azoknál a szövegeknél van elemében, amelyek egzisztenciális, metafizikai vagy ontológiai síkon is erőteljesen jelentések. Így lesz a Kiss Ottó¹¹ könyvéről írt értelmezése a *Felnőtt gyerekirodalom* egyik legsűrűbb szövegévé (érdekes kettősség, hogy mindeközben ez a fejezet magáról a gyereklíráról, annak folyamatairól nem fogalmaz meg olyan fontos megfigyeléseket, mint az epikai műveket tárgyaló részek). A kötet koherenciáját a tanulmányokban kiemelt fogalmak teremtik meg, ahogyan vissza-visszatérnek a kritikák szövegeiben. A már említett kategóriákon túl a nyelv kérdésköre (úgy is mint nyelvfilozófia), a játék, a kaland, a reflexivitás és az utalásrendszerek (intertextusok és popkulturális utalások) képezik értelmezésének fundamentumait.

Az első, a *Kortárs klasszikusok* című fejezet dichotomikus viszonyrendszerek mentén értelmezi a gyermekirodalomban történő mozgásokat. A klasszikus–modern ellentéppárra épülve pozicionálja a gyerekirodalomról való gondolkodás jelenleg uralkodó nézeteit (ebben a kontextusban a klasszikus az oktatásba beépült szövegeket jelentené). A normatív, alkalmazott irodalom (példabeszédek) és a gyakorlati szempontú, gyönyörködtető szövegek (tulajdonképpen azok, amiket a gyerekek önszántukból olvasnak) között fedez fel ütköző zónát. Ezt a szembenállást hivatott feloldani a klasszicizálás folyamata. Kézenfekvő megoldás lehetne, azonban kissé utópisztikus elgondolásnak tűnik, hiszen a kiadók felül nagyon komoly intézményrendszert és progresszív oktatáspolitikát igényel. A jelenlegi helyzet pedig, mint tudjuk, egyáltalán nem ilyen. Ezeket a buktatókat a tanulmányíró is felismeri.¹² Vázlatosan a gyereklíra és gyerekpróza legutóbbi periódusának poétikai alakulástörténetét is megrajzolja, kissé egyenetlenül sorolva a példákat, de még így is impozáns mennyiséggel operálva.¹³

¹¹ Kiss Ottó, *A nagyapapa távcsőve*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2009, 120–123.

¹² Ezt mutatják a következő szövegidézetek is: „A tankönyvszerzők válogatása közel sem jelent abszolút értéket” (10), „Az utóbbi egy-két év változásai ugyanakkor korántsem ennyire lelkesítőek” (13), „és az egymást váltogató, kurrens oktatáspolitikáknak köszönhetően, úgy tűnik, ez a hasadós állapot csak mélyül” (9).

¹³ Például a leprellők közül öt is név szerint említődik, míg az abszurdba és groteszkbe hajló felnőtt képeskönyvek közül egyet sem nevesít a tanulmány írója.

A kötet második bevezetőjében Lovász arról ír, hogy milyen egymást kioltó hatások érvényesülnek a gyerekségről való gondolkodásban. Egy újabb, opozíciókra épített gondolatmenet vezet el minket a gyerekség irányába tanúsított pszichológiai, pedagógiai viszonyulások sokféleségéig. Az egymásnak ellentmondó vélekedések paradoxonjai mentén jutunk el a gyerekirodalom tartalmi, reflexiós, műfaji, etikai, filozófiai és nyelvi dimenzióinak kiszélesedéséig. A tanulmány írója szerint a gyerekkönyvek beszédmódjában beállt változások magukkal hozzák a gyerekkönyvek világának transzformációját, megjegyzi, hogy manapság a gyerekkönyv sokkal életszerűbb, „nem elhallgat, hanem átfogalmaz; lefordítja, tolmácsolja a gyerekeknek a mindennapokat” (29). Tulajdonképpen úgy válik gyerekkönyvvé, hogy közben profi irodalom lesz, és ez az öntudatra ébredő gyerekirodalom megszűnik gügyögni és takargatni a problémákat. Nem alkalmazott irodalomként funkcionálnak már ezek a szövegek, nem valamilyen tanítás szócsöveiként működnek, így szembe is kerülnek a gyerekeket mindenáron megóvni akaró pszichológiai és pedagógiai „védművekkel”, a gyerekek olvasmányai (itt főleg a szociotartalmú gyerekkönyvekről beszél) paradox módon mégis „beavatásként, gyakorló pályaként, teszttvetésként, virtuális kalandparkként szolgálnak” (31).

Érdekes megfigyeléseket tesz a mesevilág (összekapcsolva a gyerekkönyvek világával) abszolút etikai rendjének fellazulásával kapcsolatban: az így megszűnő biztonságérzet megingat, és az érzelmi érettség magasabb fokát feltételezi egy ilyen mű. Ennek a folyamatnak az eredményeként a hősök és a kalandok mind fontosabb szerephez jutnak. Ezek a hősök gyakran gyerekfigurák, akiknek az alakja a gyerekirodalom demokratizálódásához járul hozzá, hiszen mind sebezhető, emberi karakterek. Az elveszett biztonságot Lovász az egzisztenciális, saját filozófiában látja helyettesíthetőnek, amely értelmezéseinek egyik fontos pontja lesz.

A mesék kora című fejezetben nem csupán műmesék kaptak helyet: átdolgozott népmesék (Parti Nagy Lajos: *A pecsenyehattyú és más mesék*, Závada Pál: *Harminchárom szlovák népmese*), tanmese (Kiss Ottó: *Szerintem mindenki maradjon otthon vasárnap délután*), rövidtörténet (Darvasi László: *Pálcika*), valamint a gyerekirodalom határán libegő szövegek (Schein Gábor: *Irijam és Jonibe*) is bekerültek a válogatásba. A műfajiság centrális kérdés Lovász Andrea kritikáiban, ennek lecsapódásaként olyan figyelemre méltó értelmezés olvasható ebben a fejezetben, amely Zágony Balázs *Barni Berlinben* című művét gyerek-beatként határozza meg, vagy Dóka Péter *Lila királylányának* szereplőit görög tragédiák hőseihez hasonlítja (utóbbival könnyebb vitába szállni).

Az újrabangolás címet viselő, gyereklírával foglalkozó rész a forma, rím meglévő hagyományai mellé az egyre divatosabb gyerekmonológgá alakuló szabadverset emeli ki. Lovász Andrea bevezetőjében elmarasztalja a tartalmat lebontó, csupán a formai bravúrokra épülő verstípusokat. Úgy véli, a halandzsászás és a badarság hiányérzetet teremthet a befogadóban. Ez az aggodalom némiképp feleslegesnek tűnik, hiszen a filozófia–gyerekfilozofálás analógiája mentén a halandzsát is a gyerekség mezőjében, annak természetes létmódjában érdemes elhelyezni.

Az utolsó előtti fejezet, az idősebb gyerekolvasók felé nyitó epikai műveket tartalmazza, amelyek értelmezési stratégiáiban a popkulturális utalásrendszer, a hősiesség és kalandok kapnak fokozott hangsúlyt. Lovász Andrea kitüntetett figyelmet szentel a *Csoda* és *Kósza* könyveknek, és a heideggeri filozófiától a kabarétréfáig feszülő értelmezési ívben tárgyalja azokat. Az, hogy a könyv írója a gyerekirodalom alatt két fogalom (gyerek- és ifjúsági irodalom) összevonását érti, csak az utolsó – nagyon fontos – fejezetben artikulálódik. A *YA* (*young adult*) irodalmat tárgyaló tanulmányának legnagyobb fogyatékosága a rövidsége, hiszen a téma kifejtése többet kívánna: a tanulmány írója is kimondja, hogy itt mennek végbe a leglátványosabb változások. Ebből a nézőpontból visszatekintve a kötet egésze kapcsán némi hiányérzet támadhat az olvasóban.

Vázlatos áttekintést nyújtva, általánosan beszél a *YA*-korpusz jelenségeiről, itt is felmutatva az egyik legfontosabb teoretikus problémát, vagyis az irodalmi szöveg létmódja, a megformáltság és tartalom, a tanító szándék és a különféle olvasatok bonyolult viszonyrendszerének arányait. Az irodalmiság felszámolását jelentő egyirányú olvasatok kiüresíthetik a szöveget, és fennáll a veszélye, hogy „komor példabeszédekké válnak”, írja. Ezen *YA*-művek esetében a téma és a korosztály pszichofiziológiai meghatározottságának korrelációja mintegy felszámolja a kánont is. Ennek hatására már nem a megformáltság tűnik elsődlegesnek, hanem a beleélés által működő referenciapontok. Ellenpéldaként Totth Benedek *Holtverseny*¹⁴ című könyvét említi, mintegy ezzel illusztrálva a könyv kinyilatkoztató zárómondatát, miszerint „[e]lsősorban a megírás milyensége és nem a tartalom avatja irodalommá e könyveket” (202).

A *Felnőtt gyerekirodalom* fontos dokumentuma a nagykorúsodó magyar gyerekirodalomnak, hiszen értékítéletei, egységes szempontrendszer szerint végigvitt értelmezései fontos viszonyítási pontként működtethetőek. Mindezek mellett azon tanulmányai/kritikái az igazán hitelesek és kiemelkedőek, amelyek esetében az értelmezés mögött felsejlik a szöveg öröme is.

¹⁴ TOTTH Benedek, *Holtverseny*. Magvető Kiadó, Budapest, 2014